

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1996 metai

VILNIUS **pradai** 1997

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1996

VILNIUS 1996

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1996

VILNIUS 1997

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė komisija

Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:

Kražių 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-776-74-0

© Lietuvos istorijos institutas, 1997

STANISLOVAS BUCHAVECKAS

ŠTUTHOFO MUZIEJAUS ARCHYVAS
APIE NACIŲ KALINTUS LIETUVOS ŽYDUS

Iki Antrojo pasaulinio karo žydai Lietuvoje turėjo savo tautai, Lietuvai ir visai žmoniškai svarbius kultūros centrus, o Vilnius buvo vadinamas Šiaurės Jeruzale. Tačiau Vokietijos nacių okupacijos metais Lietuvos žydų bendruomenė buvo beveik visiškai sunaikinta. Be to, naciai Lietuvą (kaip ir Estiją bei Latviją) jau 1941 m. buvo padarę totalinio vietos žydų naikinimo poligonu¹. Nacių slaptas nutarimas dėl Europos žydų visiško išžudymo buvo priimtas tik 1942 m. sausio 20 d. Vanzė (Wannsee) konferencijoje².

Tik žlugus „blickrygui“ prieš Tarybų Sąjungą, kitą Antrojo pasaulinio karo sukėlėją ir buvusį 1939—1940 m. Vokietijos sąjungininką, 1941 m. pabaigoje Lietuvos žydų masinės žudynės buvo nutrauktos, o išlikusius gyvus žydus imta naudoti kaip pigią darbo jėgą frontui svarbiuose darbuose. Dalis šių Lietuvos žydų sulaukė 1944 m. vasaros ir, vokiečių kariuomenei traukiantis iš Baltijos šalių, atsidūrė Štuthof (Stutthof) koncentracijos stovykloje³. Į šią kančių ir mirties vietą patekusių Lietuvos žydų likimas buvo skirtingas ir Lietuvoje, ir pačiame „mirties fabrike“. 1943 m. vasarą ir rudenį Lietuvos getai buvo paversti koncentracijos ir darbo stovyklomis. Dalį likviduojamų getų kalinių naciai išgabeno į Latviją ir Estiją, o iš ten vėliau — į Štuthofą.

¹ S. Buchaveckas, Dėl Lietuvos žydų eksterminacijos nacių okupacijos pradžioje (1941), *Atgimimas*, 1995, kovo 29—balandžio 19, nr. 12, 13, 14, 15.

² *Topographie des Terrors*, Berlin, 1991; H. Kühnrich, *Der KZ-Staat (1933—1945)*, Berlin, 1988, S. 156; И. Арад, *Холокауст (Катастрофа евреев Европы)*, Иерусалим, 1990; *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941—1944)*, под ред. И. Арад, Иерусалим, 1991.

³ *Stutthof (hitlerowski obóz koncentracyjny)*, Warszawa, 1988.

Lietuvos žydų tragedijos 1943—1945 metų laikotarpiui ir jo „štuthofiada“ apžvelgti reikia daugiau tyrimų ir specialių publikacijų. Šiame straipsnyje daugiausia analizuojami į Štuthofo koncentracijos stovyklą atgabentų Lietuvos žydų statistiniai duomenys. Jie iki šiol nebuvo tyrinėti. Publikacijos autorius turėjo galimybę 1995 m. ir 1996 m. padirbėti Štuthofo muziejaus archyve. Už tai jis pirmiausia dėkoja buvusiam Štuthofo kaliniui Mykolui Pečeliūnui⁴ ir šio muziejaus archyvo⁵ darbuotojams.

Iki šiol apie Štuthofo „mirties fabriką“ žinojome tik iš jo kalinių atsiminimų knygų⁶, kuriose esama šiek tiek informacijos apie Lietuvos žydų likimus, kitų publikacijų. Pirmasis lietuvių istorikas, dirbęs Štuthofo muziejaus archyve, buvo Arūnas Bubnys. Jis daugiausia domėjosi čia kalintais lietuvių antinacinės rezistencijos dalyviais ir 1943 m. įkaitais iš Lietuvos, kada buvo sužlugdyta lietuvių SS legiono mobilizacija⁷. Apžvalginių straipsnių yra parašęs ir publikacijos autorius⁸.

Ir Lietuvos žydų, ir kitų tautybių Lietuvos gyventojų kalinimas Štuthofe — plati ir sudėtinga tema. Ją sunkina ir tai, kad išliko tik dalis archyvinių šaltinių. Todėl nelengva nustatyti net apytikrį čia kalintų Lietuvos žydų skaičių. Nors Lietuvos žydai į Štuthofo koncentracijos stovyklą buvo gabenami tik jos veikimo pabaigoje, t.y. 1944 m., tačiau tyrinėjimus sunkina ne tik archyve išlikusių šaltinių fragmentiškumas, bet ir kitos aplinkybės.

Viena iš šių aplinkybių — Lietuvos žydai į Štuthofo koncentracijos stovyklą buvo gabenami ne tik iš Lietuvos, bet ir „evakuojami“ iš tarpinių Latvijos bei Estijos koncentracijos ir priverstinio darbo stovyklų. Be to, daliai į Štuthofą ar jo filialus patekusių Lietuvos žydų ir ši įkalinimo vieta buvo laikina ir trumpalaikė — iki išgabenimo į kitus nacių „mirties fabrikus“ Lenkijoje, Vokietijoje, Austrijoje. Dėl to kai kurie į Štuthofo koncentracijos stovyklą patekę Lietuvos žydai net nebuvo įrašyti į registracijos (evidencijos) knygas ir negavo kalinio numerių. Pavyzdžiui, Štuthofo muziejaus archyvo istorikė Danuta Drywa nustatė, jog 210 žydų, atgabentų iš

⁴ M. Pečeliūnas (g. 1908) nuo 1943 m. kovo mėn. Štuthofo konclageryje kalintas lietuvis (kalinio numeris — 21251), ekonomistas.

⁵ Archiwum Muzeum Stutthof w Sztutowie (taip dabar lenkiškai vadinamas miestelis).

⁶ B. Sruoga, *Dievų miškas*, Vilnius, 1976; S. Yla, *Žmonės ir žvėrys*, Kaunas, 1991; A. Gervydas, *Už spygliuotų vielų*, Chicago, 1950; V. Telksnys, *Kamino šešėlyje*, Vilnius, 1990.

⁷ A. Bubnys, Štuthofas: dabartis ir istorija, *Vakarinės naujienos*, 1996, gegužės 20.

⁸ S. Buchaveckas, Štuthofas, kančių vieta, *Gintasis kraštas*, 1995, nr. 11; S. Buchaveckas, Štuthofas — Lietuvos gyventojų kančių simbolis nacių okupacijos metais, *Europos Lietuvis*, 1995, kovo 18, p. 4; S. Buchaveckas, Stutthof jest symbolem męczeństwa mieszkalców Litwy w latach okupacji nacistowskiej, *Kurier Wileński*, 1995, balandžio 13, p. 10.

Kauno, buvo neužregistruoti ir 1944 m. liepos 26 d. išsiųsti į Osvencimo (Auschwitzo) koncentracijos stovyklą⁹. Kita vertus, naciai buvo atėmę iš žydų pilietines ir kitas elementarias teises. Dėl to ir Štuthofio koncentracijos stovyklos raštvedyba nėra tiksliai: ne visada buvo stengiamasi tiksliai užrašyti žydų tautybės kalinių pilietinę priklausomybę. Kartais raštininkai tai darydavo ne vien dėl aplaidumo, bet ir dėl skubos registruojant ir numeruojant atsiųstus tūkstantinius kalinių žydų „transportus“ į perpildytą Štuthofio koncentracijos stovyklą 1944 m. antroje pusėje. Todėl registracijos knygose prie Lietuvos žydų pavardžių skiltyje „gyvenamoji vieta“ kai kur nurodyta paskutinė jų kalinimo vieta, pvz., Estija, bei kitas klaidinantis ar neinformatyvus įrašas.

Archyvo šaltinių tyrinėtojams keblumų sudaro ir Rytų Lietuvos žydų registracija, kuri atspindėjo Lenkijos—Lietuvos konfliktą. Dalis Vilniaus miesto ir kitų Rytų Lietuvos žydų kalinių registracijos knygose užrašyti kaip „Lietuvos žydai“ (Litauischer Jude) ir „Lietuvos žydė“ (Litauische Jüdin), kita dalis — „Lenkijos žydai“ (Polnischer Jude) ir „Lenkijos žydė“ (Polnische Jüdin). Vienas ar kitas įrašas galėjo priklausyti ir nuo kalinio pilietinės orientacijos (jeigu buvo to klausama), ir nuo raštininkų, kurių dauguma buvo lenkai.

Be to, lietuvių ir lenkų tautas supriešinęs konfliktas turėjo akivaizdžių netiesioginių pasekmių ir Europos žydams. 1920 m. Lenkijos agresija sutrukdė Lietuvai tapti vidutinio dydžio Europos valstybe bei svarbiu politiniu veiksmu, kuris galėjo lemti kitą Lietuvos istorijos variantą Europoje, taigi ir Lietuvos žydų...

Kalbant apie Rytų Lietuvos žydus, patekusius į Štuthofio konclagerį, reikia pabrėžti, jog Lenkijos piliečių, pabėgusių į Lietuvą 1939—1940 metais, tarp jų buvo nedaug. Beveik visi „Lenkijos žydais“ užrašyti Štuthofio kaliniai iš Rytų Lietuvos buvo ikikarinio Vilniaus ir aplinkinių Rytų Lietuvos apskričių gyventojai. Todėl jie priskirtini Lietuvos gyventojams. Tačiau dėl šaltinių stokos jų skaičių kol kas galima nustatyti tik apytikriai.

Lietuvos žydų, kalintų Štuthofe, skaičių nustatyti sunkina ir tai, jog iš Kauno atsiųstų žydų tarpe buvo nemažai Vakarų ir Vidurio Europos žydų. Naciai, maskuodami savo genocidinius tikslus, buvo juos atgabėję į Lietuvą anksčiau, kad čia jie būtų sunkaus darbo nualinti ir sunaikinti.

Lenkų istorikas Marekas Orskis, specialiai netyrinėjęs Štuthofe kalintų Lietuvos gyventojų statistikos, teigia, kad iš Lietuvos į šį „mirties fabriką“ buvo atvežta apie 4 tūkst. žydų¹⁰. Tai per mažas skaičius, nes vien Lietuvos žydų į Štuthofio koncentracijos stovyklą buvo atvežta kelis kartus daugiau.

⁹ D. Drywa, *Eksterminacja żydów w KL Stutthof* (1994 m. konferencijos rankraštis), s. 11.

¹⁰ M. Orski, *Struktura państwowa i skład narodowościowy obozu koncentracyjnego Stutthof w latach 1939—1945, Zeszyty muzeum Stutthof*, 1992, nr 10, p. 54.

Lietuvių istorikas Kazimieras Rukšėnas, remdamasis tuometinio LTSR centrinio valstybinio archyvo fondais, kurių signatūros dėl archyvo ar Lietuvos TSR MA Istorijos instituto Socializmo istorijos skyriaus pseudomokslinių instrukcijų negalėjo nurodyti savo straipsnyje¹¹, rašė apie Lietuvos žydus, patekusius į Štuthofą koncentracijos stovyklą jau 1944 m. pavasarį. K. Rukšėnas teigė, kad pirmieji Lietuvos žydai — Šiaulių ir Kauno getų kaliniai — pateko į Štuthofą 1944 m. kovo 26 d. iš Dachau koncentracijos stovyklos, o balandžio mėnesį atgabenta kalinių iš buvusių Kauno ir Vilniaus getų. Deja, Štuthofo muziejaus archyve ir jo darbuotojų publikacijose tai patvirtinančių duomenų kol kas nepavyko rasti.

Pirmas didesnis Lietuvos žydų kalinių vadinamasis transportas iš Kauno buvo atsiųstas į Štuthofą 1944 m. liepos 12 dieną. Jį sudarė 282 žmonės, gavę kalinių numerius nuo 41081 ligi 41362. Šių kalinių registracijos knyga nėra išlikusi, bet pagal „transporto“ lapų fragmentą¹² ir kitus šaltinius, galima nustatyti, jog tai buvo žydai — Lietuvos piliečiai.

1944 m. liepos 13 d. į Štuthofą pateko net 3331 žydas iš Kauno. Jų registracijos knygos taip pat neišliko, bet išliko „transporto“ lapų fragmentas¹³, kuriame nurodyta daugiau kaip 500 asmenų. Šis sąrašas ir kiti šaltiniai rodo, kad ne mažiau kaip 3000 iš atgabentųjų buvo Lietuvos žydai.

Po trijų dienų, liepos 16 d., užregistruoti dar 1172 žydai, skubiai atgabenti iš Kauno, prie kurio artėjo Raudonoji armija, jau atsikariavusi iš vokiečių kariuomenės dalį Rytų Lietuvos. Tuomet dalis Kaune sutelktų žydų buvo nužudyta, kiti — evakuoti į koncentracijos stovyklas už Lietuvos ribų. Iš Kauno traukiniai su žydais buvo daugiausia siunčiami į artimą ir geležinkeliu vežti patogią Štuthofą koncentracijos stovyklą.

Liepos 16 d. atvežtų žydų „transporto“ ir registracijos knygos nėra išlikusios, bet pagal jų išsiuntimo į Osvencimą sąrašų fragmentą galima teigti, jog ne mažiau kaip 95% iš 1172 asmenų buvo Lietuvos gyventojai.

„Kauno transportai“ vežė į Štuthofą Lietuvos žydus ir vėliau. Liepos 17 d. tarp atvežtųjų — 1208 žydų tautybės kaliniai (yra išlikęs jų sąrašas be pradžios), liepos 19 d. — dar 2169 asmenys.

Tarp 3377 žydų, atgabentų liepos 17—19 d. į Štuthofą iš Kauno, apie 2500 užrašyti „Lietuvos žydais“, apie 500 — „Lenkijos žydais“ (diduma jų — prieškarinio Vilniaus miesto ir šio krašto gyventojai, kuriuos autorius priskiria Lietuvos gyvento-

¹¹ K. Rukšėnas, Lietuvos gyventojų naikinimas hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovykloje (1941—1944 m.), *Lietuvos istorijos metraštis*. 1975 m., Vilnius, 1976, p. 58.

¹² Iš Kauno į Štuthofą koncentracijos stovyklą 1944 07 12 atsiųstų žydų tautybės kalinių „transporto“ lapo fragmentas, *Archiwum muzeum Stutthof* (toliau — *AMSt.*), sygn. I—II B—10, l. 135.

¹³ Ten pat, l. 139—142.

jams), apie 130 Vokietijos (dalis jų — 1939 m. nacių Vokietijos užgrobtos Klaipėdos krašto), 51 — Vengrijos, 45 — ankstesnė valstybinė priklausomybė neužrašyta. Tame „transporte“ buvo po keliolika žydų, įvairiu metu atgabentų į Kauną, kurie iki karo gyveno Latvijoje, Čekijoje, Austrijoje, „Protektoratui“ priskirtoje teritorijoje¹⁴.

Pagal išlikusius istorijos šaltinius galime teigti, jog iš 3377 minimų asmenų ne mažiau kaip 2800 buvo Lietuvos gyventojai.

Buvusių Kauno ir Šiaulių getų kaliniai sudarė paskutinį Lietuvos žydų „transportą“, atsiųstą iš Kauno. Jis į Štuthofą atvyko liepos 24 d., bet užregistruotas liepos 25 dieną. 182 žmonės, daugiausia moterys ir vaikai, po dviejų dienų (liepos 26-ąją) buvo išsiųsti į Osvencimą, o tai beveik visiems reiškė greitą mirtį, nes ten kalinimo sąlygos buvo sunkesnės. Likusioje grupėje buvo 1321 žmogus (726 moterys ir 595 vyrai), iš kurių beveik 1300 — Lietuvos žydai¹⁵.

Pagal turimus duomenis galima nustatyti, kad apytikriai 8800 Lietuvos žydų 1944 m. liepos mėnesį ilgesniam ar trumpesniam laikui atsidūrė Štuthofa koncentracijos stovykloje. Šie žmonės atvyko iš savo krašto, kur jiems pagelbėdavo vietos gyventojai. Be to, daugelis jų Lietuvoje dirbo naciams reikalingose įmonėse ir buvo ligi išvežimo į Štuthofą šiek tiek labiau tausojami negu nedarbantys.

Kur kas blogesnė fizinė-psichologinė būklė buvo tų Lietuvos žydų, kurie prieš patekdami į Štuthofą buvo kalinami Estijos ir Latvijos koncentracijos ir darbo stovyklose. Įvairiais duomenimis, 1943 m. rugpjūčio—rugsėjo mėnesiais, likviduojant Vilniaus getą, net 15—20 tūkst. jo kalinių atsidūrė Latvijoje ir Estijoje¹⁶. Iš Kauno geto į šias Baltijos šalis žydai pradėti vežti jau 1942 m. vasario 19 d.; tuomet buvo išvežta 500 Lietuvos žydų. Dar 2000 žmonių per kelis kartus išsiųsta 1943 m. pabaigoje. 1943 m. spalio mėn., likvidavus Kauno getą, į Estiją buvo išvežta 3100 asmenų¹⁷.

Daugelis Estijoje ir Latvijoje atsidūrusių Lietuvos žydų buvo nužudyti arba mirė dėl nepakeliamų buitinių sąlygų, bado ir muštro. Likę gyvi kartu su kitų kraštų žydais nuo 1944 m. rugpjūčio 9 d. pradėjo gausinti Štuthofa kalinių gretas. Tą dieną Štuthofe atsidūrė iš Rygos atsiųsti 6832 žydai, gavę 56095—62472 ir 62588—63037 numerius¹⁸. Preliminariai, remiantis išlikusiais archyviniais šaltiniais, galima teigti, jog maždaug ketvirtadalis, t.y. 1600—1700 šių žydų — Lie-

¹⁴ D. Drywa, min. veik., p. 8.

¹⁵ Iš Kauno į Štuthofa koncentracijos stovyklą 1944 07 25 atsiųstų žydų ... sąrašas, l. 196—216.

¹⁶ K. Rukšėnas, min. veik., p. 60—61; B. Anolick, Nacių koncentracijos stovyklos Estijoje, *Atminties dienos*, Vilnius, 1995, p. 202; S. Atamukas, *Žydai Lietuvoje*, Vilnius, 1990, p. 93.

¹⁷ K. Rukšėnas, min. veik., p. 60.

¹⁸ Štuthofa koncentracijos stovyklos kalinių registracijos knyga, *AMS*, sygn. I—II E—12, l. 1—233.

tuvos gyventojai, daugiausia Rytų Lietuvos ir Vilniaus žydai. Tikslėsniam skaičiui nustatyti reikia papildomų tyrimų. Tai pasakytina ir apie 1944 m. rugpjūčio 23 d. iš Rygos atgabentus 4408 žydus, kurie gavo 69664—74071 numerius. Tačiau jau dabar aišku, jog Lietuvos žydų tarp jų buvo ne mažiau kaip pusė, t.y. apie 2300—2400¹⁹.

1944 m. spalio 1 d. Štuthofą pasiekusių 3155 žydų tarpe Lietuvos žydų jau mažiau. Pagal išlikusį registracijos knygos fragmentą²⁰ jie sudarė apie 20% atvežtųjų, t.y. 600—700 žydų. Dar kelios dešimtys Lietuvos teritorijoje ligi 1942 m. gyvenusių žydų pateko į Štuthofą iš Rygos 1944 m. spalio 14 d. su nedidele 190 kalinių grupe. Lietuvos žydų buvo ir tarp 71 kalinio iš Talino (jie Štuthofą pasiekė lapkričio 9 d.), taip pat kitose nedidelėse grupelėse ir pavieniui paskutinėmis 1944 m. savaitėmis Štuthofe atsidūrusių žydų tarpe.

Tad iš Latvijos ir Estijos traukiniais ir laivais į Štuthofą koncentracijos stovyklą 1944 m. rugpjūčio—gruodžio mėnesiais su kitų šalių žydais pateko apie 4700 Lietuvos žydų. Su anksčiau atgabentais jų tautiečiais, Lietuvos gyventojais, susidaro apie 13 500 žmonių, tarp jų ir Lietuvai Antrojo pasaulinio karo pradžioje sugražinto dalies Vilniaus krašto žydai senbuviai (neskaičiuojant pabėgėlių iš etninės Lenkijos).

Patikslinus Lenkijos žydų, kalintų Štuthofe, skaičių, gali paaiškėti, jog Lietuvos žydų buvo daugiausia tarp Štuthofą kalinių žydų, kurių iš viso suskaičiuojama 48,5 tūkstančiai. Iš jų 12 tūkst. buvo Vengrijos žydės.

Lietuvos žydų likimas Štuthofą koncentracijos stovykloje buvo įvairus. Kaip jau minėta, daugelis jų čia neužsibuvo ir buvo išsiųsti į Osvencimo, Ravensbriuko, Nacvailerio, Buchenvaldo koncentracijos stovyklas ir jų filialus.

Štuthofą „mirties fabrike“ likusių Lietuvos žydų likimas taip pat susiklostė nevienodai. Administracija šiek tiek labiau tausojė vyrus amatininkus ir specialistus, dirbusius frontą aprūpinančiose įmonėse ir dirbtuvėse pačioje stovykloje ar jos filialuose, kurių daug buvo įsteigta 1944 metais. Į filialus ar kitas stovyklas neišsiųsti žydai vyrai net gyveno vadinamojoje Naujojoje stovykloje, įrengtoje 1943 m. plečiant „mirties fabriką“. Tuo tarpu moterys žydės, kurių dirbo tik mažuma, nors ir gavo sveikatai kiek normalėsnį darbą ar nesumažintą ir taip nedidelį maisto davinį, bet buvo atskirtos keliomis spygliuotomis užtvaramis vadinamojoje žydžių stovykloje. Čia izoliuoti ir nebaigti įrengti barakai pasmerkė bado mirčiai ir daugelį Lietuvos žydžių. 1944 m. pabaigoje „žydžių stovykla“ tapo šiltinės epidemijos, išplitusios po visą stovyklą ir numarinusios net kelis

¹⁹ Ten pat, sygn. I—II E—14, l. 127—177.

²⁰ Ten pat, sygn. I—II E—15, l. 193—284.

esėsininkus, židiniu. Greitai mirdavo ir po alinančių darbų iš filialų į centrinę stovyklą gražintos, kaip ligonės, žydės.

Atsirado net savotiški mirtininkų barakai, kurioms neteikdavo jokios medicinos pagalbos, o jų gyventojų beveik nemaitindavo. Tai buvo speciali vyresnio amžiaus ir silpnesnės sveikatos ar sergančių žydų tautybės kalinių naikinimo forma. Žinome, kad apgyvendinti rudens ir žiemos sąlygoms nepritaikytuose būstuose, neap rūpinti tinkama apranga ir avalyne, žmonės greitai nusilpdavo ir mirdavo, nekalbant apie mušimą, badą, antisanitarines sąlygas, kankinimą įvairiais beprasmiškais pratimais, žudymą dujomis, šaudymais į pakaušį, leidžiant į kūną mirtinų cheminių preparatų injekcijas. Žydų mirtingumas buvo didesnis negu kitų tautybių kalinių. Taip Štuthofio koncentracijos stovykloje nuo 1944 m. vidurio buvo vykdomas nacių aukščiausiosios vadovybės 1943 m. įsakymas visiškai išnaikinti žydus, t.y. „žydų problemos galutinis sprendimas“. Nors buvo aišku, jog Vokietija karo jau negali laimėti, įsakymas buvo vykdomas.

Daugiausia mirdavo žydų, atgabentų į Štuthofą iš Osvencimo koncentracijos stovyklos, kurioje jie buvo labai nualinami. Tačiau daug Lietuvos žydų irgi tapo nacių genocido aukomis. Štai keli pavyzdžiai iš mirties apyskaitų (*Todesfälle*), kurių nedaug išliko. 1944 m. spalio 23 d. žydžių stovyklos aštuonioliktame bloke mirė keturios Lietuvos žydės: Dora Friendlender (kalinės numeris 48770), Liuba Gluskin (75084), Lobė Grimmer (74794) ir Herta Beer (94337)²¹. Lapkričio 22-ąją mirtis nusinešė net 53 kalinių gyvybes, tarp jų 38 buvo žydai. Tarp mirusiųjų — penki Lietuvos žydai: trys moterys ir du vyrai. Tai — Bliuma Levin (70738), Mina Volpert (42623), Basia Gerbaski (70125), kuri neturėjo ir septyniolikos metų, buvo gimusi ir gyveno Švenčionyse (užrašyta „Lenkijos žydė“), Hiršas Faigenbaumas (73229), Morduchajus Rastunskis (užrašyta „Lenkijos žydas“)²². Gruodžio mėnesį kalinių mirtingumas dar padidėjo.

Tik nacių Vokietijos pralaimėjimas sustabdė Lietuvos žydų žudymą Štuthofio koncentracijos stovykloje. Dalis Lietuvos žydų sulaukė Raudonosios armijos pačiame Štuthofe, nes paskutinėmis savaitėmis, pakrikus drausmei ir nebelikus teroro, kaliniai iš sandėlių patys apsirūpindavo šiokiu tokiu maistu. Išliko gyvi ir tie, kurie nebuvo užsikrėtę mirtina liga ar nežuvo juos evakuojant sausuma ir jūra. Tikslėnes Lietuvos žydų netektis Štuthofio „mirties stovykloje“, jos filialuose ir per evakuaciją 1945 m. nustatyti galima tik atlikus papildomus tyrimus bei sulaukus buvusių kalinių atsiminimų. Tačiau jau dabar galima teigti, jog naciai Štuthofio koncentracijos

²¹ Štuthofio koncentracijos stovyklos kalinių mirties apyskaitos, ten pat, sygn. I—VB—7 (nenumeruo-
tame lapelyje).

²² Ten pat, l. 121.

stovyklą buvo padarę Lietuvos žydų naikinimo ir persiuntimo į kitus „mirties fabrikus“ išskirtine vieta 1944 m..

Pagerbiant nuo nacių genocido ir represijų žuvusiųjų atminimą, Štuthofio koncentracijos stovyklos muziejus turi gilią simbolinę prasmę ne tik lietuviams, bet ir Lietuvos žydams. Tai liudija ir 1995 m. buvusios Štuthofio koncentracijos stovyklos krematoriume pritvirtinta (Lietuvos ambasados Lenkijoje rūpesčiu) lenta su užrašu, jog čia kentėjo ir žuvo Lietuvos žmonės²³.

Lietuviai, žydai ir kitų tautybių Lietuvos gyventojai, kurie pirmieji į B. Sruogos „Dievų miške“ aprašytą mirties stovyklą pateko jau 1939—1940 metais, išankstiniais skaičiavimais ir vertinimais sudarė antrą pagal skaičių (po Lenkijos gyventojų) kalinių grupę. Štuthofas jau tapo Lietuvos gyventojų kančių nacių okupacijos metais simboliu. Tragiškos vietos aukų atminimu, buvusių kalinių ar jų artimųjų atsiminimų rinkimu, moksliniais tyrimais, leidiniais apie Štuthofio koncentracijos stovyklą labiau turėtų rūpintis ne tik pavieniai asmenys, visuomenės organizacijos, bet ir valstybinės institucijos Lietuvoje, Izraelyje, Vokietijoje, Lenkijoje ir kitose šalyse, taip pat ir tarptautiniai fondai.

²³ S. Buchaveckas, Minėjimas Štuthofe, *Europos Lietuvis*, 1995, kovo 13, p. 2.